

ОТЯДИ, РЕЦЕНЗІЇ, АНОТАЦІЇ

НОВЕ ВИДАННЯ "ЗАПИСОК НТШ"

*Записки наукового товариства імені Т. Шевченка. Т. ССXXX.
Праці секції етнографії та фольклористики.*

Редактори Роман Кирчів, Олег Купчинський. Львів, 1995. 600 с.

Рецензований ювілейний (230-й) том відкриває стаття одного з редакторів книги Олега Купчинського, у якій викладена історія розвитку Наукового товариства ім. Шевченка від початків його заснування до сьогодні. Поява видань НТШ, підкреслює автор статті, була зумовлена тим важким станом, у якому опинилася українська культура у 60—70-х роках ХІХ ст. у Східній Україні, коли у 1863 році було видано валуївський циркуляр, а у 1876 р. емський указ, якими зовсім заборонялося українське слово, закрито ряд видань, у тому числі праці Південно-Західного відділу Російського географічного товариства та ін. Видавнича діяльність українською мовою перемістилася до Львова, в Галичину, яка була під владою Австро-Угорщини, тут українське слово не зазнавало таких жорстоких утисків. Уже в 1874 р. — першому році праці друкарні Товариства — з'явилося 15 видань, серед них праці В. Ільницького, С. Качали, О. Дейницького, К. Селецького, художні твори Г. Квітки-Основ'яненка, М. Устияновича, Ю. Федьковича, Н. Свенціцького, І. Нечуя-Левицького, М. Драгоманова, О. Огоновського та ін. Завдяки діяльності Товариства починають виходити часопис "Батьківщина" газета "Діло" "Антологія руська. Збірник найвизначніших творів руських поетів" (1881), "Малорусько-німецький словар" Е. Желехівського та ін.

Згодом тодішні українські діячі культури, науки і письменства (О. Кониський, В. Антонович, О. Барвінський) створили товариство академічного типу — "Наукове товариство імені Шевченка" яке спочатку очолював Юліан Целевич, а після його смерті — Олександр Барвінський. Активну роль у товаристві та підготовці "Записок"

відігравав Олександр Кониський, що залучив до видання книг Тадея Рильського (батька видатного поета Максима Рильського), Миколу Паначовного, Олександра Лотоцького, Михайла Грушевського.

Перші томи вже наукових "Записок" вміщували розвідки з історії, філології, етнографії, фольклористики, математики, фізики, медицини та ін. Поступово тут стали публікувати рецензії, відгуки про книжки, бібліографію, замітки тощо.

У 1895 р. до Львова приїхав Михайло Грушевський, якому було доручено редагування "Записок НТШ". Активну участь у підготовці та виданні чергових томів брали Іван Франко та Володимир Гнатюк. З часом із "Записок НТШ" виділилися окремі збірники з математики, медицини, інші серійні видання (Записки, Збірники, Праці, Матеріали, наукові розвідки, підручники, карти та ін.). Отже, подальша діяльність "Записок" пов'язана з іменами Михайла Грушевського, Володимира Гнатюка, Івана Крип'якевича, Кирила Студинського, Ярослава Гординського, Василя Сімовича, які працювали редакторами "Записок".

З 1937 по 1947 роки "Записки НТШ" через умови останніх років довоєнного, усього воєнного і перших років повоєнного періоду не виходили. І тільки у 1947 р. завдяки зусиллям учених та діячів культури, які опинилися за кордоном, вдалося відновити Наукове товариство імені Шевченка та окремі його видання. Активну участь у відновленні Товариства та його інститутів брали Володимир Кубійович, Зенон Кузеля, І. Раковський та ін. Розпочато видання "Бюлетеня НТШ" зроблено перші кроки до створення "Енциклопедії українознавства" відновлено випуск чергових

томів “Записок НТШ” Від 1948 по 1989 рік за кордоном вийшло понад 60 книг “Записок”

З 1989 р. поновилося видання “Записок НТШ” у Львові. Поява 221 тому була тепло зустрінута науковою і культурною громадськістю в Україні і за кордоном.

Вихід у світ 230 тому “Записок НТШ” (десятого після повернення Товариства до Львова у незалежну Україну) припав на дві ювілейні дати, що відображають відповідні етапи у житті “Записок НТШ” У них, як і в попередніх виданнях томів, в основу покладено розподіл за окремими видами наук. Цей том відкриває описана вище вступна стаття, за нею йдуть наукові розділи — “Статті”, що репрезентують “Етнографію” і “Фольклористику”, “Матеріали” “Критика і бібліографія”

Найповнішим за обсягом матеріалу є розділ “Етнографія”, що відкривається ґрунтовним дослідженням видатного етнографа Стефана Таранушенка “Житло на Слобожанщині” з післямовою Василя Пущка. Поряд із докладним описом типів житла на Слобожанщині, умов заселення цього краю, у статті вміщено фотографії та рисунки жител, садиб, плани замків тощо. С. Таранушенко докладно описує історію краю, життя населення. Через важкі умови, безкінечні напади кочових племен ця частина Лівобережжя України була малозаселена і звалась Диким Полем. Часті війни, що точилися між Росією і Польщею за Правобережну Україну, сприяли масовій еміграції населення на Лівобережжя і заселенню цього краю. Зокрема, детально описує С. Таранушенко Лебединський округ, куди прибували переселенці з Корсуня, Чигирини, Черкас, з Поділля, Галичини і навіть Холмщини. Населення складалося з міщан, козаків, хліборобів. Задніпрянці мали свою систему господарювання, знали різні ремесла, підтримували свій життєвий уклад, звичаї. Оскільки Слобожанщина потерпала від безкінечних наскоків татар, то її населення мало дбати і про свою оборону. Тому в Лебедині був побудований замок, у місті стояло дві сотні Сумського полку. Окремий підрозділ присвятив С. Таранушенко Харківщині, зокрема її забудові. Селяни споруджували свої житла з різних матеріалів: бідніші — з верби, вільхи, сосни і рідко берези; багатші — з дуба, іноді сосни, хати були рублені.

Окремий підрозділ присвячений дослідженню житла південної Слобожанщини, зокрема Ізюмського та Зміївського повітів. Хати на Ізюмщині в основному теж були рублені, обмазані глиною, побілені, вкриті соломною. Південна Слобожанщина донедавна мала досить лісів, які давали змогу

житло і монументальні будівлі виконувати в дереві. На Зміївщині типи хат ті ж самі, що й на Ізюмщині. Хати тут за незначними винятками рублені і дають немало типів: хата — сіни, хата — сіни — комора. Стіни хати білені, комори немазані.

Хатне будівництво східної частини південної Харківщини (Старобільщини) має свої особливості. Цей район колишнього Дикого Поля був заселений козаками Острогозького Слобідського полку Хати здебільшого тут, як і в інших місцевостях Слобожанщини, рублені з дуба. Довго зберігався звичай розписувати хати. Житло покривали соломною. Стіни зрубу обмазували і білили.

Друга стаття з сільського житла — “Традиційне сільське житло на Опіллі другої половини ХІХ — поч. ХХ століть” — належить Романові Радовичу і присвячена іншому регіонові України — Опіллянці — району Прикарпаття. Р. Радович зробив спробу на основі літературних джерел і польових матеріалів охарактеризувати тут традиційне сільське житло в другій половині ХІХ — поч. ХХ століть. Цей регіон Прикарпаття має свої особливості. Основним будівельним матеріалом, що використовувався при спорудженні житла були деревина, глина, солома. Для зведення стін брали дуб, рідше бук, граб, акацію.

Дві статті у “Записках” опублікував Михайло Глушко. У першій — “Основні типи тяглових засобів колісного транспорту поліщуків ХІХ—ХХ століть” досліджується гужовий транспорт на Поліссі у попередні століття. Основною тяговою силою в господарствах були воли, запряжені паром, рідше одинарно. Одинарний запряг свідчив про зубожіння місцевого населення, посилення експлуатації незаможних селян. Паралельно з волами поліщуки широко використовували як тяглову силу коней, проте переважали однокінні запряги. Часто поліщуки лісової зони, твердить автор, використовували голоблі як тягловий пристрій. У другій статті “Релікти водного транспорту поліщуків Київщини” М. Глушко аналізує традиційний водний транспорт київського Полісся. Тут протікали більші або менші ріки — Дніпро, Прип'ять, Уж, Тетерів, якими послуговувалося місцеве населення. Ряд пересувних водних засобів, які використовувалися протягом ряду століть, стали тепер реліктами. Проте досліднику ще вдалося виявити основні типи і зразки традиційних засобів пересування. За свідченням етнографічних джерел та спостережень експедицій, на початку ХХ ст. на Поліссі існували чотири основні типи річкового транспорту: суцільні довбані човни, суцільні довбані човни з

розвернутими бортами, лодки із соснової шальовки і пороми. С. Глушко дослідив, з якого матеріалу на Поліссі виготовлялися водні транспортні засоби. Човни довбані робилися найбільше із дуба. Через його міцність такі човни мали перевагу над виготовленими з м'яких порід дерева (сосни, липи, верби, осики). Автор описує технологію обробки дерева, насамперед дуба, на човни. Дуб рубали переважно взимку, потім витримували протягом двох—трьох років на свіжому повітрі. Далі із заготовки робили човен. Якщо ж на судно брали м'які породи дерева, то підготовлений період скорочувався: рубали дерево взимку чи раною весною, виловбували човен влітку, розвертали його борти, бо для останніх операцій тоді були найбільш сприятливі обставини. Автор статті робить висновок, що на Поліссі збереглися найбільш архаїчні релікти традиційного водного транспорту.

До розділу “Етнографія” упорядники книги вмістили також статті Софії Боньковської “До генези форм надбаних хрестів українських церков XVI — першої половини XVII століть” — про відображення найдавніших Хрестів українських церков у книжкових мініатюрах, мозаїчних сюжетах тощо. Самі ж церкви внаслідок спустошливої татаро-монгольської навали майже поголовно були знищені і тільки в XVI—XVII століттях українське будівельне мистецтво, в тому числі й церковне, стало розвиватись, вбираючи в себе старі, перевірені досвідом давньоруські традиції і навіть впливи західноєвропейської художньої думки.

Ростислав Забашта у “Записках” опублікував статтю “Хрестограми з мустьєрського часу” Олег Романів — “Гуцульські та покутські різьблені свічники — традиції XIX — першої половини XX століть”, Олена Никорак — “Традиційне українське ліжникарство” Людмила Герус — “Яворівська народна іграшка: історія розвитку та сучасні проблеми промислу” Тетяна Чаговець — “Із спостережень над народним каменярем кінця XIX — початку XX століть” Микола Моздир — “Один з давніх видів поліського рибальства “на посвет”, Роман Кісь — “З етнографії чукотського оленярства (як чукотські пастухи “читають” стадо)”

Другий розділ книги “Фольклористика” охоплює чотири статті. Перша — стаття Степана Мишанича “Міфологія у творчості Тараса Шевченка”, у якій автор розкриває зв'язок народної творчості і поезій Т. Г. Шевченка, дає своє тлумачення поняття міфології у творчості Шевченка, підкреслює, що великий поет органічно трансформувалася поетичне мислення народу

у власній творчості. С. Мишанич розглядає багатоманітність Шевченкової символіки. Т. Г. Шевченко часто звертається до астральних, ботано- і зооморфних символів. Антропоморфні символи, символи кольорів у нього значно розширені й індивідуалізовані порівняно з їх втіленням у фольклорі. Звертає увагу автор статті на використання Шевченком понять-символів, що відображають сутність його світобачення, поетичного мислення. Це, зокрема, поняття Україна, Бог, мати, козацтво, високі могили, Дніпро і не менш важливі символи-міфологеми: сонце, зоря, місяць, доля, соловейко, зозуленька, гай (ліброва). До цього слід долучити символіку чисел і кольорів, символіку води, вогню, крові, сліз, символіку християнських вірувань тощо. Свою символіку, підкреслює автор статті, мають поняття дня і ночі, сонця, його сходу, Шевченкова творчість багата на метафори, художні паралелізми, персоніфікації, алегорії.

Андрій Кустов у статті “Причинки до вивчення чарівництва в Україні: історично-правовий та культурологічний аспекти” розглядає в історичній послідовності на матеріалі історичних джерел процеси чарівництва в Україні, їх офіційний і народний характер, відомості про випадки чарування, узяті із літописів, середньовічних книг, про пророцтва і передбачення майбутнього та ін.

У статті Олега Смоляка “Типологічний рівень споріднення різночасових варіантів у весільно-обрядовому фольклорі західнополіської Наддністрянщини” досліджуються різночасові варіанти записаних О. Роздольським весільних обрядових пісень та їх сучасних варіантів. З усіх жанрів пісенного фольклору, твердить автор, найкраще збереглися весільно-обрядові пісні. Цю думку О. Смоляк ілюструє записами 17 варіантів від 11 співачок старшого покоління у зіставленні із записами О. Роздольського, що ще у 1901 році записав від жіночого гурту 24 варіанти тих же пісень.

У цьому ж розділі вміщено також статтю відомого американського фольклориста Алана Дандиса “Від етичних до емічних одиниць у структурному дослідженні казок” з післямовою Олеси Брішиної.

У третьому розділі “Матеріали” вміщені повідомлення: “Народний календар із Овруччини 50-х років XIX ст. у записі Михайла Пйотровського” Михайла Возняка — з післямовою Корнелія Кутельмаха (розвідка досі не відома фольклористам); “Бальтазар Гакет: його подорожі та дослідження побуту і культури Західної України” Марії Вальо (постаць цього культурного діяча) (нар. 1740, пом. 1815), професора медичного факультету Львівського уні-

верситету, дослідника Українських Карпат була майже не відома в Україні); “Одна з ранніх фольклористичних праць Галичини” Романа Кирчіва, присвячена недослідженому матеріалу “Про польські і українські народні пісні”, який належав фольклористу Людвіку Пйонткевичу (1801—1876), “Малодосліджене джерело XV—XVIII століть з історії матеріальної і духовної культури українського народу” Олега Антоновича (йдеться про архівний комплекс пам’яток (збірка налічує 6541 одиницю), досі не опрацьований дослідниками львівської старовини. Тут же опубліковано 57 листів Філарета Колесси та Михайла Грушевського із передмовою Ксенії Колесси (“Взаємне листування Філарета Колесси”) з її ж коментарями та 11 листів Ярослава Пастерника до Володимира Гнатюка із вступним словом та коментарями Тараса Романюка. Завершують цей розділ публікації автобіографічних матеріалів Стефана Таранушенка (подав Микола Крячок) та інформація “Музеї просто неба і проблеми їх становлення в Україні” Архипа Данилюка.

В останньому розділі “Критика і бібліографія” опубліковані огляди та рецензії: Миколи Мушинки “Дослідження з етнографії та фольклору русинів-українців у Словаччині та Чехії” Віри Білоус “Публікації з питань етнографії у галицькій періодиці 50-х років XIX століття”, Оксани Сапеляк “Питання етнографії на сторінках “Записок НТШ. 1899—1937 роки”, Івана Гуньовського “Етнографія України” (за редакцією проф. С. А. Макарчука, автори А. С. Макарчук, Ю. Г. Гошко, Р. Ф. Кирчів, З. М. Бичко, М. І. Мозлир, М. Е. Рожик, О. М. Росінський — Львів. Світ, 1994. — 520 с.); Архипа Данилюка “С. П. Паклюк. Традиційне хліборобство України, агротехнічний аспект” — К. Наук. думка, — 1991. — 224 с.; Романа Сілецького “Г. К. Кожелянко. Поселення та житло українців Івано-Франківщини та Буковини” — Альберта, 1992, Олега Купчинського “Тадеуш і Малгожата Лопаткевич. Мала сакральна архітектура на Лемківщині” — Нью-Йорк. Фундація дослід-

жування Лемківщини. 1993. — 490 с. Степана Павлюка “Г. Г. Стельмашук. Традиційні головні убори українців” — К. Наук. думка. 1993. — 240 с. Ростислава Крамара. “Пісні Тернопільщини” Календарно-обрядова та родинно-побутова лірика. Пісенник / Упорядники С. І. Стельмашук, П. К. Медведик. — К. Музична Україна, 1989. — Вип. 1. — 495 с.; Пісні Тернопільщини. Історичні, баладні, жартівливі, танцювальні пісні та коломийки, пісні літературного походження. Пісенник / Упорядник С. Стельмашук, П. Медведик. — К., Музична Україна. — 1993. — Вип. другий. — 696 с.; Романа Кирчіва “Міліца Якубець-Семкомова. Слов’янська пісня людова в польських перекладах доби романтизму” Броцлав: Видавництво Університету Вроцлавського. — 1991. — 308 с. (польською мовою); його ж “150 українських байок, загадок, гуморесок і переказів людових. Вибрав, переклав і опрацював Ян Мирослав Касьян” — Туринь, 1994, 438 с. (польською мовою), Ортепа Опільського “З невичерпної криниці” Казки українських Карпат Запис і упорядкування М. Зінчука, Львів, Каменяр. — 1994. — 304 с. Чарівне кресало. Українські народні казки на Волині і Полісся / Запис і упорядкування О. Ошуркевича. — Львів, Каменяр, 1995. — 158 с.; Казки Західного Поділля. Антологія / Зібрав і упорядкував П. Медведик, Тернопіль, 1994. — 350 с.; Писана керниця. Топонімічні легенди та перекази українців Карпат / Зібрав і впорядкував В. Сокл. — Львів: Каменяр. 1994. — 260 с.; Григорія Дем’яна “Видання українських повстанських пісень”

Перелічені в рецензії назви збірок та досліджень свідчать про те, що в останні роки, незважаючи на матеріальну скруту, український фольклор і фольклористика має певні здобутки, а вихід у світ 230 тома “Записок НТШ” підтверджує думку, що українські народознавчі науки перебувають на піднесенні.

Михайло ПАЗЯК

Київ

ВИДАННЯ АЛЬБОМУ ДЕ ЛЯ ФЛІЗА

Як відомо, визначні пам’ятки наукової думки приречені на особливе “життя” Унікальна рукописна спадщина Доменіка П’єра (Дем’яна Петровича — як він називав себе в Україні) Де ля Фліза — француз за походженням, військового лі-

каря за фахом, дослідника за покликанням — не виняток. Волею долі більшу частину свого життя, після полону в листопаді 1812 року, Де ля Фліз прожив в Україні. Спостережливий і освічений чужинець, він не зміг лишитись осторонь